

ELS SEGLES DE L'OBERTURA A LA MODERNITAT: IDENTITAT, ESTAT I NACIÓ

ANTONI SIMON

Universitat Autònoma de Barcelona i Institut d'Estudis Catalans

Els segles de l'època moderna constitueixen un període fonamental en la construcció de l'estat modern espanyol i en l'articulació que hi fa la formació històrica catalana. És un període històric marcat per tres grans «moments» de referència: 1) la unió dinàstica de les branques de la casa Trastàmara regnants a la Corona d'Aragó i la Corona de Castella que compactà territorialment els regnes medievals peninsulars a final del segle xv; 2) la crisi revolucionària de 1640 que féu fracassar un primer projecte «nacional» espanyol definit en termes peninsulars; 3) la Guerra de Successió i el trànsit de la monarquia agregativa i institucionalment plural dels Àustria a una altra que consolida un espai central —Espanya— molt més unificat, una monarquia que portava el segell absolutista i centralitzador de la dinastia borbònica, però que també recollia les formes de govern dominants en la cultura política castellanocortesana.

Com és sabut, a finals del segle xv, els Reis Catòlics van convertir Castella en el pivot polític de la nova monarquia. Tanmateix, no va existir cap integració política ni institucional, ni tampoc cap procés de fusió de les incipients identitats nacionals que s'havien desenvolupat en els distints regnes peninsulars medievals ara units dinàsticament. Les estructures institucionals i de govern pròpies de cada formació històrica es van mantenir amb poques variacions substancials fins al triomf borbònic en la Guerra de Successió. La manca d'una unitat jurídica, institucional, monetària i lingüísticocultural no permetia ni individualment ni col·lectivament distingir un territori compacte, reconegut com a propi. La diversitat i fragmentació dels drets legals i dels privilegis que comportava una determinada naturalesa conformaven també fronteres mentals difícils de traspasar. Tanmateix, la centralitat castellana deixava Catalunya i, en general, els territoris de la perifèria de la monarquia sota una doble subjecció: la de la Corona i la d'un govern central que, establert a Madrid des de 1561, era controlat bàsicament per personal polític de procedència castellana.

En les dècades finals de la centúria del cinc-cents, el procés de legitimació i constitucionalització de la monarquia hispànica va entrar en una fase crucial. Diversos fets i desenrotllaments històrics es van convertir en elements comuns de reflexió en els cercles de la *intelligentsia* castellanocortesana: la desvinculació dels Àustria espanyols del títol imperial, el terratrèmol de la rebel·lió dels Països Baixos i els temors d'uns efectes disgregadors en cadena, la incorporació de Portugal, la

crisi de les bases humanes i materials castellanes, o els enormes costos que significava el manteniment d'una monarquia de dimensions planetàries.

Dins el ventall d'opcions teòriques proposades per aconseguir la «conservació» de l'estat i mantenir-ne la potència, va començar a agafar força la idea d'Espanya —formulada en termes peninsulars— com a comunitat política, la qual constituïria un estat mitjà, territorialment compacte i dotat d'uns lligams culturals i històrics comuns. Eren característiques que estaven molt d'acord amb els ideals propugnats per la doctrina de la raó d'estat europea en el tema de la conservació de les monarquies. Al mateix temps, aquesta idea d'Espanya era hereva de les formulacions historicomítiques dels cronistes castellans medievals i renaixentistes que aspiraven a reconstruir la unitat goda perduda per la invasió musulmana del segle viii.

A partir d'aquest moment, es començaran a elaborar propostes d'unificació institucional, fiscal i legislativa, fetes des d'un fort biaix castellanista i que, en el fons, s'acostaven més a una proposta d'annexió i assimilació que no pas d'integració. L'arrelament i la presa de consciència d'aquestes idees entre els cercles castellanocortesans de la monarquia van ser prou profunds i importants. Així, en l'etapa del ministeri del comte duc d'Olivares, s'intentà assajar en la pràctica política un conjunt de reformes militars i fiscals i institucionals que combinaven un model polític de tendències absolutistes amb la constitució d'un centre estatal identificat amb Espanya.

Quan, en el centre peninsular, agafa forma aquest concepte polític i identitari d'Espanya, Catalunya experimenta transformacions importants en els terrenys demogràficoeconòmic i ideològicoinstitucional. A la segona meitat del segle xvi, es produeix un notori redreçament de les bases humanes i materials del Principat i una creixent articulació del territori entorn de la capital, Barcelona. Paral·lelament, en aquestes dècades, es fa patent l'allunyament entre la Corona i les classes dirigents del Principat. Contràriament, la Diputació del General i el Consell de Cent esdevindran institucions cada vegada més representatives de la comunitat catalana i menys del poder reial. L'enfortiment d'aquestes institucions —en els àmbits administratiu, simbòlic, etc.—, així com la potenciació del sistema fiscal i financer de la Generalitat, permetran articular un teixit d'interessos i complicitats que s'estendrà a àmplies capes de la societat catalana.

En aquest marc històric es produirà un indubtable reforçament de la identitat nacional catalana d'arrels medievals. La idea conscient d'una nació catalana restarà reflectida en les argumentacions historicojurídiques que acompanyaven les pugnes jurisdiccionals o de sobirania sostingudes entre la Corona i les institucions catalanes. Paral·lelament, entre els grups dirigents —i també entre amplis sectors de les classes mitjanes— arrelarà una cultura política en què la defensa de les lleis i les institucions de la «terra» es convertirà en un valor polític preeminent. El pensament econòmic, lingüísticocultural i històric de l'època nodrirà i reflectirà la idea que Catalunya era la pàtria política dels catalans.

Quan, a partir del segon terç del segle XVII, la pugna per l'hegemonia d'Europa entre els Àustria espanyols i els Borbó francesos va entrar en la seva fase decisiva, el factor militar va esbardellar els delicats equilibris en què es basava el model constitucional de la monarquia hispana. Els arguments de la «necessitat» i de la «conservació» de l'estat van esperonar les tendències absolutistes i uniformitzadores dels cercles governants castellanocortesans, els quals veien els poders intermedis que s'interposaven en l'autoritat reial com uns entrebancs que calia eliminar o laminar.

A la Catalunya de 1640, la pressió militar i fiscal del govern de Madrid va col·lidir amb una cultura política que tenia en les institucions i «llibertats» dels catalans uns valors polítics i identitaris fonamentals, tot propiciant la Revolució de 1640 i la Guerra de Separació de Catalunya de la monarquia espanyola i la seva aliança amb la França borbònica.

El factor identitari (amb el joc de referents fonamentals Catalunya-Castella-Espanya), tot i que impregnava el debat polític i intel·lectual, no constituí l'element desencadenant de la Guerra de Separació de 1640-1652. Tanmateix, una vegada iniciades les hostilitats, el factor nacional va agafar una força i un volum extraordinaris, alimentant en àmplies capes del cos social català unes fortes contraidentitats catalans-castellans i també catalans-francesos.

De fet, s'havia posat en marxa un tipus de concatenació o reacció en cadena que trobarem fins a l'acabament de la Guerra de Successió. La conceptualització política d'Espanya i les tendències absolutistes del govern central animaven polítiques uniformitzadores que trobaven enèrgiques resistències en la comunitat política catalana, la qual ja havia madurat en aquella època uns referents institucionals, simbolicidentitaris i culturals propis. La presència militar hispana en el territori per tal d'aconseguir els objectius i els ideals d'una dinastia allunyada i d'un centre polític castellanitzat, el que va fomentar fou, precisament, un xoc «nacional» que féu més inviable qualsevol projecte d'unificació identitària.

A l'inici del segle XVIII, el plet constitucional català entrà de nou en el gran joc de la política internacional europea. Però l'aposta catalana de 1705 no tindria, com tantes vegades s'ha dit, un «horitzó» espanyol, sinó «sobiranista» català; això, en el sentit que el seu objectiu polític principal va ser procurar recuperar el terreny en l'autogovern perdut d'ençà 1652.

El desenllaç de la Guerra de Successió féu instaurar a Catalunya un model polític de marca absolutista, contraposat al de naturalesa pactista propi de la seva tradició històrica. Un model absolutista que també aspirava a construir políticament i jurídica una unió o nació espanyola de tall castellà, on no tenien cabuda uns poders i unes lleialtats alternatius. Tanmateix, malgrat la derrota en la Guerra de Successió i la duresa de la repressió subsegüent, hom pot detectar símptomes inequívocs de la persistència de la identitat nacional catalana en el segle XVIII i inicis del XIX. La dita persistència provaria que les identitats nacionals de determinades formacions històriques podien sobreviure tot i no estar emparades per unes estructures institucionals i legals pròpies. La memòria històrica, els factors simbolicoculturals i també emocionals tenien, almenys en el cas català, un substrat prou profund i resistent.